

Forradalom és republikanizmus az amerikai eszmetörténetben

Lévai Csaba: A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről. A múlt ösvényein sorozat. L'Harmattan, Budapest, 2003. 443 old.

Lévai Csaba fontos, hiánypótló munkában mutatja be és elemzi az amerikai történetírásban az 1970-es évektől kezdve egészen az 1990-es évekig jelentős szerepet játszó, az amerikai forradalom természetrajzát vizsgáló és tartós hatást gyakorló republikanizmus problémakörét. Mindezt olyan, komplex szemléletmód alkalmazásával teszi, hogy közben igyekszik elhelyezni a kibontakozó „republikánus-vitát” a tágabb amerikai és angolszász eszmetörténeti kontextusban, egyúttal utalva a korai amerikai történetírásnak a forradalomról és a függetlenségi háborúról született meghatározó munkáira is. A szerző mindeközben azt is bemutatja, hogy a vita résztvevői milyen elméleti és módszertani kérdéseket vetettek fel és igyekeztek megválaszolni – nem pusztán a tematika által kijelölt határokon belül, hanem azokon túllépve, és nem kizárólag eszmetörténeti, hanem általánosabb, episztemológiai dimenzióban vizsgálva az amerikai forradalom kérdéskörét.

Az ismertetés kapcsán már az elején le kell szögeznünk, hogy a könyvben központi figyelmet élvező republikanizmus nem feltétlenül azonos a köztársasághoz mint államformához kapcsolódó jelenségek összességével. Jóllehet a republikánus paradigma kialakulása és fejlődése egy köztársaság, az Amerikai Egyesült Államok genezisének tanulmányozásához köthető – amennyiben a forradalom eszmetörténeti hátterét kutató történészek munkásságának eredményeként jöhetett létre –, eredetét tekintve más politikai berendezkedéshez, illetve államfor-

mákhöz is kapcsolható. Lévai helyesen mutat rá a genezis ismertetése során arra, hogy annak első lépését – az „előkészítő szakasz” után (113–127.) – az a felismerés jelentette, mely szerint amikor az amerikai gyarmatosok a Nagy-Britanniától való elszakadás dilemmájával szembesültek az 1760-as és 1770-es években, egy olyan politikai érv- és eszmerendszer keretei között tették ezt, amellyel valójában közvetlenül a korabeli brit radikális whig ellenzék politikai diskurzusát adaptálták az amerikai viszonyokra. Márpedig a republikanizmus-kutatás három meghatározó alakja – Bernard Bailyn, Gordon S. Wood és J. G. A. Pocock – által azonosított ideológia egy monarchikus berendezkedésű állam politikai elitje számára szolgált ideológiai munícióval.

Az alkotmányos monarchia, bár parlamentáris keretek között funkcionált, semmiképpen sem tekinthető olyan államformának, amit a függetlenség kivívása után a köztársasági kereteket megalkotó amerikaiak célul tűztek maguk elé. Mégis hasznosítani tudták a brit republikanizmus politikai ideológiáját, mivel az a hatalom gyakorlásának alapvető, általános kérdéseire igyekezett választ adni a sajátos nemzeti viszonyok figyelembevételével. A republikánus hagyomány által tételezett köztársasági eszme tehát nem kötődik egy adott államformához, hanem bizonyos eszmék középontba állításával túllép a politikai struktúra kritériumai által megszabott kereteken.

Így például az amerikai patrióták osztották a 18. századi brit ellenzéki íróknak a hatalom természetéről, annak terjeszkedő mivoltáról vallott nézetét csakúgy, mint az ehhez kapcsolódó, a politikai rendszereket tartósan fenyegető, több jelentéssel is bíró korrupció jelenségéhez kapcsolódó félelmeket. Mindezen aggodalmak mögött végső so-

ron a közjónak és a magánérdeknek a republikánus felfogás szerint alapvetően kibékíthetetlen ellentéte húzódott meg: a közügyekben részt vevő, azokért áldozatot hozni hajlandó állampolgár ókori ideálját annak modernkori hívei módosított formában bár, de magukénak vallották. Az erény (*virtue*) volt az a fogalom, amely kifejezte az állampolgárnak ezt a képességét, és a republikánus gondolkodók – amint arra Bailyn, Wood, Pocock és mások rámutattak – különböző formáit vélték felfedezni az erénynek, illetve különböző módokon látták biztosíthatónak azt, hogy a köztársaság létét ne veszélyeztessék a partikuláris érdekek által vezérelt, a közjó ellen ható törekvések. Így például, ahogy azt Wood kimutatta, az 1787-ben megalkotott amerikai föderális alkotmány egy olyan politikai rendszer alapjait vetette meg, ahol a közjó megvalósításának lehetősége, a közjóval ellentétes politikai és gazdasági érdekek kordában tartása nem morális feltételeken, hanem egy racionálisan kifundált hatalmi struktúrán alapult, megteremtve ezzel az amerikai köztársaság tartós létének esélyét is.

Az amerikai republikánus hagyományról szóló vita további jelentőségét az adja, hogy egyike volt az eszmetörténet-írás önreflexív időszakainak, amikor a szakma művelői alapvető módszertani kérdések felvetését is megkísérelték. Lévai ennek szellemében, hatékony stratégiát választva mutatja be a republikánus paradigma kialakulását, illetve módosulásait az általa kiváltott reakciók nyomán, hangsúlyozva, hogy mindez a már fentebb említett kontextusokkal érintkezve ment végbe. Ami a tágabb amerikai történetírói világot illeti, az új értelmezés képviselői a többek között a francia *Annales*-iskola hatására a gazdasági és társadalmi folyamatok alapvető fontosságát hangsúlyozó, az 1950-es évekig meghatározó, úgynevezett progresszív iskolával szemben nagyobb szerepet tulajdonítottak az eszméknek és ideológiának a történelmi események alakításában. A 18. századi brit ellenzéki ideológia amerikai forradalmat alakító ha-

tását vizsgálva jutott például Bailyn arra a következtetésre, hogy a forradalom eseményeire a korabeli brit radikális nézetek is hatással voltak. Ugyanakkor Bailyn nem túlozta el az eszmék szerepét a történelmi események magyarázatában, hangsúlyozván, hogy azok csakis strukturált formában – amit ő az ideológiával azonosított – tudták kifejteni hatásukat a forradalom előkészítő szakaszában (lásd 142.). Wood hasonlóképpen összekapcsolta a forradalom utáni időszak alkotmányos válságának kutatását az eszmék hatásának tudatos figyelembevételével, rámutatva például annak jelentőségére, hogy a nagyobb politikai központosítást és korlátozott állami szuverenitást eredményező föderalista elképzelések olyan ideológiai és retorikai köntösben jelentek meg, amelyek éppenséggel ellenfeleik szokászatához tartoztak – demokratikus nyelvezetük és ideológiájuk ugyanakkor egy elitista, arisztokratikus jellegű rendszer kimunkálását segítette elő (152.).

Pocock még radikálisabb értelmezését adta a politikai eszmék és cselekvés közötti kölcsönhatásnak, és a cambridge-i eszmetörténeti iskola hatására, valójában annak egyik képviselőjeként a republikánus ideológiát nyelvelméleti szempontból közelítette meg. Elméleti alapvetése, hogy nyelv és szavak nélkül nem létezhet cselekvés – politikai cselekvés sem, mivel az események önmagukban nem, kizárólag az azokat értelmező, egymással kommunikáló személyek politikai diskurzusában és nyelvhasználatán keresztül nyernek jelentést. Ilyen értelemben válik a nyelv a cselekvés eszközévé, és amiről nem tudunk beszélni, mert nincs rá politikailag legitimként elfogadható, „értelmes” szókészletünk, azt nem is tudjuk megtenni (164.). Ennek a logikának megfelelően az amerikai forradalmárok egy már létező, a brit ellenzékől kölcsönzött politikai nyelvezet segítségével igyekeztek leírni azt a folyamatot, melynek részesei voltak, és amely szerintük rabszolgasorba döntésükre irányult. Ez a korrupció és erény dichotómiájára épülő nyelv tette lehetővé számukra,

hogy a forradalmat olyan eseménysorként értelmezzék, amely a brit politikai rendszerre jellemző, a gyarmatokra is áterjedő korrupció és hanyatlás veszélyének az elhárítását tűzte ki célul: nem radikális, politikailag nem legitim innovációt kíséreltek meg elfogadtatni, hanem valójában egy eszményi politikai állapot visszaállítása mellett érveltek. Ennek az angolszász politikai kultúrában már ismerős és elfogadott nyelvezetnek a segítségével gondolhatták és teheték azt a forradalmárokat, amit tettek, vagyis egy republikánus rendszer restaurációját.

Amint arra Lévai helyesen mutat rá, a nyelv és a valóság viszonyának effajta felfogása Pocock esetében az 1970-es évekre a posztmodern episztemológiai megfontolások felé mozdították el a republikánus-felfogást. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a pococki álláspont abban a tekintetben különbözött az univerzális, legitimációs erővel bíró metanarratívák létjogosultságát megkérdőjelező posztmodern nézettől, hogy Pocock a korai amerikai történelmi fejlődést leíró univerzális magyarázó igényvel fellépő liberális értelmezéssel szemben egy másikat igyekezett meghonosítani (322.). Lévai világosan érvel amellett, hogy a republikánus paradigma Pocock és más szerzők általi ilyen jellegű kezelése révén e szerzők az őket megelőző, úgynevezett konszenzus-iskola szemléletmódja felé közelítettek. Ez utóbbi képviselői szerint az amerikai történelmi fejlődést az ideológiai konszenzus jellemezte. A konfliktusokkal szemben a társadalmi megegyezés alapjául szolgáló amerikai értékeket állították, és alulértékelték a konszenzust megkérdőjelező, alternatív áramlatok szerepét. Így például a Lous Hartz-féle felfogás a liberális hagyomány egyesült államokbeli dominanciájának hangsúlyozásával a középosztály vezető társadalmi szerepét vetítette ki a modernkori amerikai történelmi fejlődés egészére.

Az előzőekből is világossá válik, hogy a republikanizmus-vita lényegében a korai amerikai történelmet általános érvényességig

igénnyel leíró liberális konszenzus és a 18. századi brit whig gondolkodók republikánus ideológiája által kijelölt mátrixban zajlott. Az utóbbinak a forradalomra gyakorolt hatását hangsúlyozó történészek leginkább arra törekedtek, hogy a Hartz-féle liberális konszenzust a republikánus paradigmával helyettesítsék. Ezt a kizárólagosságra törő igényt érte támadás az 1980-as évekre mind liberális, mind pedig baloldali részről, míg nem a vita végkifejletéeként, az új konszenzus értelmében az egyéni jogokat és szabadságot hangsúlyozó liberális hagyomány és a közösségi republikánus értékek egyaránt szerepet kaptak az amerikai forradalom genezisében (306–316.).

A vita tágabb episztemológiai kontextusba való helyezése teszi lehetővé Lévai számára, hogy magyarázatot adjon erre a jelenségre, vagyis hogy főként a republikánus értelmezés hívei részéről kezdetben miért volt olyan erős a törekvés arra, hogy egy új, konszenzusos ideológia jelenlétét mutassák ki a forradalom eszmefrontjának kutatása során. Már korábban láttuk, hogy Bailyn számára az ideológia csakis az eszmék strukturált megjelenítése révén fejthette ki hatását a forradalom eszménye kapcsán. Pocock viszont az ideológiának még határozottabb jelleget tulajdonítva, azt a Thomas Kuhn tudománytörténész nevéhez fűződő tudományos paradigmák jelenségével hozta összefüggésbe. Kuhn elmélete a tudományos vizsgálódás és kérdésfeltevés egy adott közösség számára elfogadott, alternatívákat nem vagy kevésbé legitimnek tekintő szemléletét tételezi fel. Pocock is hasonlóképpen látta a republikanizmus szerepét a korai amerikai politikai közösség tekintetében. Pocock Kuhn alapján (is) érvelt a mellett, hogy egy adott politikai nyelv – mint például a republikanizmus – a közösség számára paradigmaként funkcionálva részt vesz a valóság alakításában, ám ugyanakkor része is annak (391–392.).

Egyúttal azonban olyan különbségek is felmerülnek Pocock és Kuhn paradigma-felfogásai között, amelyek megkérdőjelezi

hatott. Nem annyira propagandisztikus szerepe volt tehát a republikánus ideológiának a gyarmatosok számára, vagy pedig pusztán érdekeiket igazoló és elfedő eszmerendszer, hanem szimbólumain keresztül a történelmi valóság megértésének, reprezentációjának és a benne való eligazodásnak a segítője. Ráadásul szintén Geertz ideológia-elmélete kritériumrendszerének megfelelően, a brit radikális whig ideológia olyan szimbólumokat és fogalmakat biztosított egy válságidőszakban az amerikai patrióták számára, amelyek a korabeli viszonyok bírálataát és megváltoztatását egy, a múltban gyökerező rendszer segítségével igyekeztek megoldani (387–389.). Az ideológiának ezt a valóságértelmező funkcióját használhatja fel a történész arra – mutat rá Lévai –, hogy feltérképezze a vizsgált korszak szereplőinek cselekvéseihöz útmutatóul szolgáló eszmerendszerek szövevényeit.

További fontos jellemzője a republikánus tézisnek – amint azt a szerző megjegyzi –, hogy az amerikai forradalom vizsgálatát az atlanti perspektívából kísérte meg elvégezni, vagyis a forradalom eszmei gyökereit feltérképezendő, a brit birodalmon belül találta meg a gyarmatok lakóit motiváló legfontosabb ideológiát. Ebben a jellemvonásában mind a 19. század végén – 20. század elején jelentkező, úgynevezett amerikai birodalmi történetírói iskola, mind pedig a konszenzus-iskola egyes képviselői adtak mintát a republikánus megközelítéshez (50., 112.).

A republikanizmus-vita kontextusba való helyezésének utolsó előtti részeként Lévai helyenként kísérletet tesz arra, hogy egyes szerzők esetében a személyes háttér, sőt a politikai indíttatás szerepét is tetten érje a történetírói szemlélet és stratégiák elemzése során. Ez leginkább a republikánus-tézis előtti idők történészeinek esetében érvényesül – például a progresszíveknél (77.), vagy a konszenzus-követők közül Boorstin esetében (93.), akinél az amerikai múlt társadalmi konfliktusoktól mentes ábrázolását a kommunista múltjával való szakítás igye-

kezete eredményezhette. Ez a vizsgálati szempont azonban nem jelenik meg következetesen például a republikanizmus képviselőinél. Egyedül Pococknál találjuk ennek markánsabb nyomát – új-zélandi származása feltehetőleg kedvezhetett a tágabb birodalmi, illetve atlanti szemléletmód érvényesülésének.

Az ilyen, közvetlenül a szakma világán kívüli tényezők bevonására tett kísérlet Lévai részéről az utolsó fejezet is, melyben az amerikai nemzettudat problémáját vizsgálja a republikánus-vitához kapcsolódóan. Ez, bár külön „szintet” jelent a könyv architektúrájában, annak a legkevésbé hangsúlyos része marad mint a téma egyik lehetséges kontextusa. Itt Lévai azt a kérdést teszi fel, hogy a republikánus-vita milyen összefüggésben állt az amerikai nemzettudat problémakörével, hiszen jórészt azt a korszakot érintette, amelyhez az amerikai nemzetállam fundamentumának lefektetése köthető, másrészt az alapítás időszakát vizsgáló kutatást az amerikai nemzettudatról folytatott, korszakokon átívelő diskurzus részeként is fontosnak tartja elhelyezni (401.).

A republikánus történészek értelmezésében – Lévai szerint – a 18. századi függetlenségre törekvő gyarmatosok a brit radikális whigek ideológiáját magukévá téve, a kapitalizálódó gazdaság és társadalom kritikusaiként léptek fel akkor, amikor az egyéni érdekeket a korrupcióval összekötő logikát hangoztatták a közjó védelmének jegyében. Ezzel aztán persze a lockiánus elveken nyugvó nemzeti identitás liberális tételét kérdőjelezték meg. A szerző utal arra, hogy ezen álláspontjuk következtében a republikánus történészeket a baloldali kritikusaik konzervatív szemléletűnek minősítették, ám egyúttal hangsúlyozza, hogy ez a kép távolról sem tekinthető egyértelműnek, amennyiben a republikánus tézis képviselői munkásságukkal valójában a „burzsoá liberális» értékrendet” kritizálták – premodern alapokról. (402.)

Lévai jelzi, hogy könyvének ebben az utolsó fejezetében csupán felvillantani kí-

ván néhány olyan problémát, amely a republikanizmus-vita és az amerikai nemzet-tudat kapcsolatát érinti. Ugyanakkor a váz-latszerű tárgyalásból is nyilvánvalóvá válhat a magyar olvasó számára, hogy ha valami, akkor a vitának éppen ez a „szintje” vagy inkább kontextusa volt az, ami egyrészt különösen érdekessé és fontossá tette azt az amerikaiak számára, és ugyanakkor érzé-keny kérdéseket hozott felszínre a moder-nizmus és nemzeti identitás kapcsolatáról. Az autochton, függetlenségre épülő nemzet-gazdaság és az erényes polgár eszménye a korai republikánus gondolkodók számára valóban elválaszthatatlanul összeforrott egy-mással. Ugyanakkor különös egybeesést mu-tatva, Adam Smith-nek az amerikai forrada-lom kitörésének évében jelent meg a Nem-zetek gazdagsága című munkája. A klasszi-kus műben Smith világosan bemutatta a ko-rai kapitalista termelést jellemző, egyre nö-vekvő specializációt és munkamegosztást, amely következképpen a republikánus ér-tékeken alapuló, a Pocock által leírt pre-modern világ és benne a homogén politikai szubjektum végét vetítette előre. Thomas Jefferson republikánus eszményt megteste-sítő, önellátó, független agrártermelői – az eszményi köztársaság kistulajdonnal bíró erényes állampolgárai csakúgy, mint a saját termelőeszközökkel korlátozott piacra ter-melő kézművesek – egy letűnőben lévő világ képviselői voltak. Az ennek a paradigmának a helyébe lépő modern piacgazdaság rend-szerét már a termelői tulajdon nélküli bér-munkások Európában megismert, a függet-lenséget kifejező erénnyel már nem rendel-kező növekvő csoportja jellemezte.

Ezen mögöttes folyamatok észlelésekor ugyanakkor hiba lenne szem elől téveszteni azt a mozzanatot, hogy bár a republikaniz-mus modernizációval szembeállítására alap-vető kiindulási pontként jelenik meg a vita alakulásában, túlélésének és nagy hatásának elsődleges oka abban is rejtett, hogy a szem-benállás ellenére sikerrel alkalmazkodott a modernitás körülményeihez, amennyiben az egyre inkább megosztott amerikai politi-

kában a másik fél gazdasági és politikai vagy erkölcsi álláspontjának a kritikájához nyújtott stratégiát. Az sem véletlen, hogy Pocock republikanizmuson alapuló korai amerikai identitás értelmezését érte a leg-több támadás, és mégis ez vált a liberális-republikánus kiegyezés alapjává. Pocock egy-részt többször is hangsúlyozta, hogy a 18. századi korrupció ellen ágáló, úgynevezett „country” republikánusok számára a modern kor olyan jelenségei, mint például a keres-kedelem vagy a hitel nem számítottak ere-dendően elítélendő jelenségeknek (277–278.). Másrészt – különös módon – Ameri-kában a republikánus értékek megőrzésé-nek szándéka a modernkori terjeszkedés mechanizmusát is szolgálta. Jefferson Loui-siana területének 1803-ban Napóleontól történő megvásárlásával olyan mennyiségű földterülethez juttatta nemzetét, melynek segítségével még hosszú ideig remélhette a saját földtulajdonnal rendelkező terme-lőkre épülő republikánus társadalom konzerválását. Az 1860-ban Abraham Lincoln hatalomra juttató Republikánus Párt prog-ramja pedig ezt a kistulajdonosi, önálló ter-melőkből álló társadalom vízióját vitte to-vább a rabszolgamunkán alapuló déli gaz-dasági rendszer ellenében, és vált a moder-nitás ágensévé a szabad földtulajdon elvé-nek hangoztatásával a polgárháború hajna-lán. Elmondható tehát, hogy a republikaniz-mus bizonyos értelemben magának a mo-dernitásnak a folyamataihoz, azok feldolgo-zásához is nyújtott ideológiai támogatást, nem pusztán annak kritikájára szorítkozott.

A szerző elismerésre méltó módon, óri-ási mennyiségű másodlagos irodalmat dol-goz fel, melynek egy jelentős része a vita tágabb kontextusához kapcsolódik. Informa-tív részletességgel tárgyalja a vita fejlődésé-nek fázisait az előzményektől az egyes szer-zők közötti „pengeváltásokon” és a neo-locke-iánusok ellentámadásán át egészen a vita nyugvópontra jutásáig. Világosan meg-mutatja a republikánus-tézis tematikus, idő- és térbeli szempontok alapján történő kiterjesztésének főbb mozzanatait. Mind-

eközben a teljesség igényével tárgyalja a republikanizmus paradigmájához köthető szerzőket, mindvégig törekedve arra, hogy elhelyezze őket a tágabb historiográfiai kontextusban – mind tematikai, mind pedig elméleti és módszertani szempontból. Lévai biztos kézzel vezeti az olvasót a republikanizmus-vita sugárútjain, zsákutcáin, sikátoirain és autópályáján – hogy csak néhányat említsünk a „zárszó” (405–406.) alaposan kibontott metaforájának néhány eleméből. A szerző maga is elismeri, hogy az általa külön-külön tárgyalt „szintek”, „dimenziók” és „aspektusok” gyakorta annyira szorosan összefüggnek egymással, hogy nehezen szétválaszthatók (25.). Ez a probléma a szükségtelen ismétlődés melegágya lehetne, és valós problémát okozhatna Lévai számára, aki azonban azt sikerrel küszöböli ki.

A munka döntően pozitív jegyei mellett nem kerülheti el a figyelmet néhány komolyabb, kevésbé védhető hiányosság. A szerző fontosnak tartja kifejteni saját módszertani álláspontját, elengedhetetlennek tartva azt a republikanizmus-vita megértéséhez. Ez értékelendő mozzanat, különösen akkor, ha egy olyan jelenség elemzéséről van szó, amikor az elméleti és módszertani kérdések oly jelentős hangsúlyt kapnak, mint a jelen munka esetében. Ugyanakkor a szerző részéről a módszertani tudatosság mértéke mintha csupán a mű struktúrájának aprólékos megtervezésének indoklására korlátozódna, és emiatt formai jellegű marad. A „szintek”, „dimenziók” és „aspektusok” vi-

szonya hivatott betölteni a módszertani és elméleti nézőpont szerepét a munkában, elkerülve ezzel azt a kényszert, hogy az önreflexió magasabb szintjére kerüljön az érvelés, és a szerző a saját módszertani pozíciójának meghatározására hasonló szempontokat alkalmazzon, mint amelyekre az általa vizsgált történészek esetében támaszkodott. A mű szerkezetével kapcsolatos az a további probléma, hogy amennyiben a szintek tekintendők a könyv fő egységeinek, ezek meglehetősen aránytalanná teszik a szerkezetet, ugyanis az első szint 340 oldalával a maradék két szint (50, illetve 20 oldal) fölé tornyosul, holott a szintként való kezelés nagyjából azonos súlyú egységeket tételezne fel. Ami pedig az érvelést illeti, azt helyenként nehézkessé teszik a hosszasan prezentált, parafrázálható idézetek.

Végezetül elmondható, hogy mindezen hiányosságokkal együtt Lévai Csaba könyve a republikánus-vita elemzésével az Egyesült Államok történetírásának egy valóban fontos, Magyarországon ugyanakkor kevésbé ismert szeletét mutatja be, érthetően és jó stílusban. A művet bátran ajánlhatjuk mindazoknak, akik érdeklődnek az Egyesült Államok történelme, az eszmetörténet módszertani kérdései iránt, illetve azok számára is, akik fogékonyak a modernitás és a modernkori egyetemes politikai gondolkodás problémái iránt.

VAJDA ZOLTÁN